

Türkiye Kırsal Dindarlığı Üzerine Bir Pilot Araştırma (Gördes ve Çevre Köyleri Örneği)

Hakkı KARAŞAHİN*

Abstract

In this study, we emphasize on the evolution phase of researches which have studied religiosity in Turkey as an empirical fact and also on the analyses and assessments oriented towards the development of rural religiosity measurement. In this study, as a result of factor analysis applied on the data derived from the sampling of Gördes Country and its villages, served to indicate that it was possible to conduct on the rural religiosity measurement by using an instrument of measuring validity and reliability. We have developed an instrument for measuring which is standardized in reliability and validity manner and can yield considerable benefits from the research conducted on the religious beliefs, attitudes and behaviors of communities living in the towns and villages of Turkey.

Key Words: Country, Town, Religiosity, Rural Religiosity Measurement.

Problem

Ülkemiz kırsal toplumsal yapısı üzerine yapılan bazı monografilerde dindarlık, ibadetlere bağlılık göstergesi kullanılarak tek¹, bazılarında ise inançlara bağlılık düzeyinin frekans dağılımlarına ve ibadetleri yerine getirme sıklığının yaş, cinsiyet, medeni durum ve meslek gibi bazı değişkenlerle ilişkilerine göre iki boyutlu olarak betimlenmiştir². Örneğin, Güçbilmez, dindarlığı büyü, nazar, çarpılma, cin-peri, fal gibi “halk inançları-

* **Dr.**, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-posta: hakkikarasahin@hotmail.com

1 Beşir Atalay, *Köy Gençliđi Üzerinde Sosyolojik Bir Araştırma Büyükgeçit Köyü Araştırması*, Erzurum, 1979, s. 126-134; Hayriye Erbař, *Class and Culture: The Case of Kırıkkale and Ankara*, (Doktora Tezi), Ankara, 1993, s. 250.

2 İbrahim Yasa, *Yirmibeř Yıl Sonra Hasanođlan Köyü*, Ankara, 1969, s. 243-263; İbrahim Kır, *Gap'tan Önce Harran Kasabası'nın Sosyal Yapısı*, (Doktora Tezi), Elazığ, 1993, s. 178-185.

na” inanma düzeyi ile beş vakit namaz ve Cuma namazı kılma, oruç tutma, Kur’an okuma gibi ibadetlere katılım sıklığına göre incelemiştir³. Atalay ise ibadet (sadece namaz, oruç ve Kur’an okuma) göstergesinden hareketle bireysel dindarlığı tanımlamaya çalışmıştır⁴. Sosyoloji alanında yapılan bu tip sosyal yapı araştırmaları yanında İslam dininin yerine getirilmesini istediği ibadetlerden sadece hac⁵ veya oruç⁶ ibadetlerine yönelik tutum ve davranışları sorgulayan anket çalışmalarıyla dindarlık, sosyolojik ve sosyal psikolojik açıdan ele alınmıştır.

Türkiye’de dindarlığı sosyal bir fenomem olarak empirik araştırma konusu yapan din sosyolojisi araştırmalarında 1960’lardan itibaren nicel verilerin genellikle anket tekniği ile toplanmaya ve dindarlığın değişik faktör ve kriterler ile ilişkili bir biçimde tipolojik olarak araştırılmaya başlandığı görülmektedir. İlk defa anket tekniği kullanarak elde edilen nicel verileri tipolojik olarak inceleyen Taplamacıoğlu, yaş faktörüne göre “gayri amil”, “idarei maslahatçı”, “dini bütün”, “sofu” ve “softa veya yobaz” şeklinde beş dindarlık tipolojisi geliştirmiş ve bu dindarlık tipolojilerini ibadetlere ilgiye göre ayırt etmiştir⁷. Daha sonra Fırat⁸, Günay⁹, Bayyigit¹⁰, Çelik¹¹ dindarlığı tipolojik olarak inceleme geleneğini sürdürmüşlerdir. Örneğin, Fırat ve Bayyigit, dindarlığı inanç ve ibadet olmak üzere iki boyutlu olarak tanımlamışlardır. Ancak, inanç boyutunu, “rasyonel”, “irrasyonel”, “kararsız”, “agnostik” ve “inançsız” gibi tiplere ayırarak incelemişlerdir¹². İnanç, ibadet boyutlarına, Türkiye’de empirik din sosyolojisi çalışmalarında pek kullanılmayan toplumsal etki ve ahlak boyutlarını da ilave ederek, dindarlığı çok boyutlu bir sosyal olgu olarak tanımlayan Günay olmuştur.

-
- 3 Erdoğan Güçbilmez, *Yenimahalle ve Kayadibi Karşılaştırmalı Bir Köy Araştırması*, Ankara, 1972, s. 248-252.
  - 4 Beşir Atalay, *Sanayileşme ve Sosyal Değişme Kırıkkale Araştırması*, Ankara, 1983, s.152-153.
  - 5 Mehmet Bayyigit, *Türkiye’de Hac Olayı*, Ankara, 1998.
  - 6 Veysel Uysal, *Psiko-Sosyal Açından Oruç*, Ankara, 1994.
  - 7 Mehmet Taplamacıoğlu, “Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi”, *A.Ü.İ.F.D.*, C.X, Ankara, 1963, s. 145, (141-151)
  - 8 Erdoğan Fırat, *Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu*, (Doktora Tezi), Ankara, 1977.
  - 9 Ünver Günay, *Erzurum ve Çevresinde Dinî Hayat*, İstanbul, 1999.
  - 10 Mehmet Bayyigit, *Üniversite Gençliğinin Dini İnanç Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), Bursa, 1989.
  - 11 Celaleddin Çelik, *Şehirleşme ve Din (Konya Örneği)*, (Doktora Tezi), Kayseri, 2000.
  - 12 E.Fırat, a.g.e., s. s. 76-84; M. Bayyigit, a.g.e., s. 80-90.

Türkiye’de yapılan bazı araştırmalarda dindarlık, ibadetlere ilgi göstergesine göre tek boyutlu, bazılarında inanç ve ibadet boyutu yönüyle iki boyutlu, bazılarında da bu boyutlara toplumsal etki ve ahlak boyutu ilave edilerek üç veya 4 boyutlu olarak incelenmiştir. Oysa, Batı’da dindarlığı sosyolojik olarak ölçmeye yönelik birçok empirik araştırma yapıldığı görülmektedir. Ülkemizde ise Batı’da geliştirilen dindarlık ölçeklerinden etkilenen birkaç çalışma dışında dindarlık ölçeği geliştirmeye son yıllara kadar yeterince önem verilmediği anlaşılmaktadır. Bu çalışmalar da elde edilen dindarlık envanterleri ya güvenilirlik ve geçerlilik analizleri gibi testlere tabi tutulmamış ya da Batı’da geçerliliği bazı uygulamalı araştırmalarla test edilmiş, çok boyutlu dindarlık kuramından hareketle faktör analizi yapılmadan teoride kabul edilen boyutların empirik olarak da Türkiye’de geçerli ve güvenilir olduğu varsayılmıştır¹³.

Glock ve Stark’ın dinî hayatın çok boyutlu olarak incelenmesi gerektiği yönündeki yaklaşımları¹⁴, Batı’da ve Ülkemizde oldukça geniş yankı uyandırmış ve çok boyutlu dindarlık ölçeği geliştirmeye yönelik ilgi artmaya başlamıştır. Nitekim, Veysel, Glock ve Stark’ın beş boyutlu dindarlık ölçeğinden hareketle “İslamî bir dindarlık ölçeği” geliştirmiştir¹⁵. Mutlu, Faulkner ve DeJong, King, King ve Hunt’ın geliştirdikleri dindarlık ölçeklerinden seçtiği maddelerle dindarlık ve fundamentalizm arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışmıştır¹⁶. Onay da Katz ve Eagly gibi sosyal psikologların yaklaşımına bağlı olarak, “düşünce”, “davranış” ve “duygu” şeklinde üç boyutlu bir “dinî yönelim ölçeği” ile dindarlığı ele almıştır¹⁷. Akyüz, üniversite öğrencileri örnekleminde elde ettiği data’lar üzerinden yaptığı faktör analizi neticesinde “geleneksel-ilmihalci”, “siyasal-İslamcı” ve “modernist” şeklinde üç faktörlü bir “din anlayışı” ölçeği elde etmiştir¹⁸. Taş, “dindarlık ölçeği” ve “Diyaret İşleri Başkanlığı’na yönelik

13 M.E. Köktaş, a.g.e., Münir Koştaş, *Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış*, Ankara, 1995, Veysel Uysal, “Dinî Hayat ve Şahsi Özellikler (Bir Alan Araştırması)”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı, 2, 1995, s. 165-180; Veysel Uysal, “İslamî Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Pilot Çalışma”, *İslamî Araştırmalar Dergisi*, C. VIII, Sayı, 3-4, 1995, s. 263-271.

14 Rodney Stark-Charles Y. Glock, “Dimension of Religious Commitment”, (ed. Roland Robertson), *Sociology of Religion*, New York, 1976, s. 253-256.

15 V. Uysal, “İslami Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Pilot Çalışma”, s. 263-207.

16 Kayhan Mutlu, “Bir Dindarlık Ölçeği (Sosyolojide Yöntem Üzerine Tartışma)”, *İslamî Araştırmalar Dergisi*, C.III, Sayı, 4, 1989, s. 194-199.

17 Ahmet Onay, *Dindarlık Etkileşim ve Değişim*, İstanbul, 2004, s. 57-87.

18 Niyazi Akyüz, *İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Din Anlayışı*, Ankara, 2007, s. 85-90.

tutum ölçeği” şeklinde iki ölçme aracı kullanarak, Diyanet İşleri Başkanlığı’na yönelik tutumları, İstanbul örneği üzerinden araştırmıştır¹⁹.

Diğer taraftan Türkiye’de dinî gruplarla ilgili dindarlık ölçekleri geliştirilmeye başlanmıştır. Albayrak, Ankara Keçiören’de yaşayan Caferilerin dinî ve toplumsal yaşantılarını, “inanç”, “ibadet” ve “dinin sosyal hayata aktarımı” şeklinde üç faktörlü bir ölçme aracı ile incelemiştir²⁰. Gürsoy, Kırşehir Abdallarının dindarlık düzeylerini, “din anlayışı”, “inanç düzeyi”, “bilişsel temelli Alevilik”, “ibadet tutum ölçeği”, “sosyal tutum ve davranış ölçeği” kullanarak ölçmeyi denemiştir²¹. Uçar ise “inanç”, “ibadet”, “sosyal hayat” ölçekleri ile Antalya Elmalı Abdal Musa Tekkesi Aleviliğinin tutum ve davranışlarını analiz etmiştir²².

Görüldüğü gibi sosyoloji ve din sosyolojisi alanında dinî tutum ve davranışlara, inançlara, ibadetlere katılım istatistikleri hakkında bazı tahlil ve veriler yanında dindarlığı ölçmeye yönelik bir eğilimin olmasına rağmen Türkiye’de kırsal toplumsal yapılardaki bireysel ve toplumsal dindarlığın sosyolojik olarak ölçülmesi problemi üzerine çalışma yapılmamıştır. İşte bu araştırma böyle bir eksikliği giderme çabalarının bir parçası olması bakımından önem kazanmaktadır. Şu halde araştırma, Türkiye kırsal dindarlığı, sosyolojik olarak nasıl ölçülebilir? temel problemini çözümlenmeye yönelik bir denemdir.

Kırsal Dindarlık Ölçeğinin Hazırlık Safhası

Bu araştırmada, Türkiye kasaba ve köylerindeki dinî bağlılık ve dindarlığa yönelik güvenilir ve geçerli ölçme araçları geliştirmek amaçlanmıştır. Bu amaçla, 1. Mülakat formunun teorik bir alt yapıya göre geliştirilmesi, 2. Mülakat formlarının hazırlanması ve uygulanmasına yönelik olarak Sencer ve Irmak, Öncü, Tezbaşaran tarafından geliştirilen unsurlara dikkat edilmesi²³, 3. Batı’da Glock ve Stark, Faulkner ve Dejong, King ve Hunt, Lenski²⁴, Türkiye’de Taplamacıoğlu, Fırat, Köktaş, Mutlu, Ak-

19 Kemaleddin Taş, *Türk Halkının Gözüyle Diyanet*, İstanbul, 2002, s.36-43.

20 Ali Albayrak, *Caferilerde Dinî ve Sosyal Hayat (Ankara Keçiören Örneği)*, (Doktora Tezi), Ankara, 2006, s. 15-20.

21 Şahin Gürsoy, *Türkiye Abdalları Kırşehir Örneğinde Sosyo-Kültürel Yapı Çözümlemesi*, Ankara, 2006, s. 227-238.

22 Ramazan Uçar, *Alevî Bektâşî Geleneği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Abdal Mûsa Tekkesi Örneği)*, (Doktora Tezi), Ankara, 2003, s. 14-18.

23 Muzaffer Sencer-Yakut Irmak, *Toplumbilimlerinde Yöntem*, İstanbul, 1984.

24 Batı’da geliştirilmiş dindarlık ölçeklerinin toplu bir inceleme örneği için bkz. Jhon P. Robinson-Phillip R. Shaver, *Measures of Social Psychological Attitudes*, Michigan, 1972, s. 556-632.

yüz, Uysal, Taş, Uçar, Onay, tarafından geliştirilmiş dindarlık ölçek ve anketlerin incelenmesi²⁵, 4. Teorik ve teknik alt yapıya göre hazırlanan form hakkında uzman görüşünün alınması, 5. Uzmanların görüş ve önerilerine dayanarak formun pilot araştırma için hazır hale getirilmesi, 6. Pilot araştırma neticesinde elde edilen bulgular değerlendirilerek mülakat formunun hazırlanması işinin tamamlanması gibi adımlar sırayla takip edilerek mülakat formuna son şekil verilmiştir.

Buna göre mülakat formu, “kişisel bilgi”, “dinin toplumsal anlatımına yönelik tutum ölçeği”, “teorik anlatımına yönelik tutum ölçeği”, “pratik anlatımına yönelik tutum ölçeği” ve “ahlakî anlatıma yönelik tutum ölçeği” kısımlarından oluşmaktadır.

Wach'ın dinî tecrübenin ifade şekillerine (teorik anlatım: inanç, pratik anlatım: ibadet, sosyolojik anlatım: cemaat veya topluluk)²⁶ Weber'in “dinî zihniyet” veya “ahlak”²⁷ adını verdiği bir boyutu da ilave edebiliriz. Buna göre dinî tecrübenin dört ifade şekli ölçeklerin teorik arka planını oluşturmaktadır. Öyleyse ölçek, inanç, ibadet, ahlak ve dinin toplumsal anlatımı olmak üzere dört temel kavram üzerine inşa edilmektedir. Ölçek maddeleri, açıklanan teorik alt yapıya bağlı ve din sosyolojisinde en çok kullanılan “beşli likert tipi”²⁸ ölçek tekniği uygulanarak hazırlanmıştır. Maddeler, her maddenin dindarlıkla ilgili tek bir unsuru ifade etmesi, değer yargısı içeren yönlendirici kavram ve ifadeleri dışlaması, belli bir olguyu dile getirmesi, Türkiye'nin dinî ve toplumsal yapı özelliklerine göre ölçeklerin hazırlanması gibi prensipler ışığında düzenlenmiştir. Ayrıca maddeler, dindarlığın inanç ve davranış olarak gözlemlenebildiği hesaba katılarak hazırlanmıştır. Şu halde düşünce ifade eden maddeler için tamamen katılıyorum, katılıyorum, fikrim yok, katılmıyorum, hiç katılmıyorum; davranış sıklığını gösteren maddeler için de her zaman, çoğu zaman, ara sıra, nadiren, hiçbir zaman şeklinde cevap seçenekleri sunulmuştur.

Likert tipi ölçekler, uzman görüşüyle tartışılrsa, değerlendirilse ve gerekli düzeltmeler yapılsa bile henüz kullanıma hazır halde değildir. Öl-

25 Türkiye'de geliştirilmiş dindarlık ölçek ve anket örnekleri için bkz. M. Taplamacıoğlu, *a.g.e.*, s.141-151; K. Mutlu, *a.g.m.*, s.194-199; N. Akyüz, *a.g.e.*; V. Uysal, “İslami Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Pilot Çalışma”, s. 263-207; K. Taş, *a.g.e.*; Ramazan Uçar, *a.g.e.*

26 Joachim Wach, *Din sosyolojisi*, (çev. Ünver Günay), Kayseri, 1990, 21-32.

27 Ü. Günay, *Din Sosyolojisi*, İstanbul, 1998, s.217.

28 Likert tipi ölçekler hakkında bkz. A. Ata Tezbaşaran, *Likert Tipi Ölçek Geliştirme Kılavuzu*, Ankara, 1997; Ali Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma-Yöntem, Teknik ve İlkeler*, Ankara, 2001.

çekte yer alan “maddelerden hangilerinin istenen niteliklere sahip, hangilerinin ölçülmek istenen tutumu ölçmede yetersiz ve hangilerinin kusurlu olduğu pilot uygulamadan elde edilen verilere dayalı olarak belirlenir. Bu nedenle pilot uygulama, geliştirilecek ölçeğin sahip olacağı niteliklerin temel belirleyicisidir”²⁹. Bu yaklaşımdan hareketle araştırmada kullanılan ölçekte yer alan maddelerin anlaşılır olup olmadığı, dindarlık anlatım biçimlerini ölçüp ölçmediğini test edebilmek için araştırma alanı olan Gördes merkezde tesadüfi örneklem ve yüz yüze görüşme tekniği ile 100 kişi üzerinde pilot araştırma yapılmıştır. Ancak mülakat formlarının değerlendirilmesi neticesinde kusurlu bulunan sekiz formun analiz ve değerlendirme dışı bırakılması neticesinde toplam 92 mülakat formundan elde edilen veriler, bir dizi test ve analize tabi tutulmuştur.

Kırsal Dindarlık Ölçeğinin Geçerliliği ve Güvenirliği

Alan araştırmalarında veriler, geçerli ve güvenilir ölçme araçları kullanılarak toplanmalıdır. Onun için araştırmanın birincil veri kaynağı olan ölçeklerin güvenilir ve geçerli ölçüm yapıp yapmadıkları, ön deme vasıtasıyla toplanan verilere dayanılarak kontrol edilmiştir.

Ölçeklerin geçerliliği, yaygın olarak kullanılan faktör analizi yaklaşımı ile ölçek maddelerinin tek yapıyı ölçüp ölçmediği test edilmiştir. Faktör analizi birbiriyle ilişkisi yüksek olan, aynı yapıyı ölçen maddeleri tek bir grupta toplamak için kullanılan matematiksel bir analiz tekniğidir. Ayrıca faktör analizi bir ölçekte farklı yapıları ölçen maddeleri ve bu yapıların neler olduğunu ortaya çıkarma imkanı verir³⁰.

Yapılan bu analiz sonucunda ölçekte yer alacak maddelerin faktör yük değerinin.30 ve daha yüksek olması kabul edilmiştir³¹. Bu ön kabule göre yapılan ikinci faktör analizi neticesinde ölçeklerde yer alan maddelerin faktör yük değerlerinin.40'ın üzerinde olduğu görülmektedir.

Bu değerden (.30) daha düşük olan, 47 maddeli dinin toplumsal anlatımı ölçeğindeki; “aynı dine inanmayan birisiyle evlenmekte sakınca yoktur”, “kız çocuklarının okutulmasında dini açıdan sakınca yok-

29 A. Tezbaşaran, a.g.e., s. 21.

30 Walter R. Brog-Meredith D. Gall, *Educational Research an Introduction*, New York, London, 1983, s.613.

31 Şener Büyüköztürk, *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, Ankara, 2003, s. 165; Ezel Tavşancıl, *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS İle Veri Analizi*, Ankara, 2002, s. 48.

tur”, “çocukların anne babalarını bakmaları dini bir görevdir”, “dinimize göre kadın kocasına itaat etmelidir”, “kadınların tek başına yolculuğa çıkmasında dinen bir engel yoktur”, “aile büyüklerim genellikle beni destekler”, “kendi prensiplerime ters düşse bile büyüklerin düşüncesine çoğunlukla uyarım”, “dini konularda büyüklerle aynı fikirdeyim”, “dinin emirlerini yerine getirmeyen akrabalarla görüşmem”, “her zaman akrabalarımın iyilik gördüm”, “her zaman komşularım yardım eder”, “sebebi ne olursa olsun boşanmaya karşıyım”, “dini emirlere uymayan insanlarla arkadaşlık etmem”, “dine hizmet etmeyen gazeteye para vermem”, “modern hayata göre dini kuralların yeniden yorumlanması gerekir”, “diyanet yetkilileri tarafından verilen vaaz ve hutbeler, dini sorunlarımıza cevap vermektedir” şeklindeki 16 madde ölçekten çıkarılmıştır.

Yine 20 maddeden oluşan dinin pratik anlatımı ölçeğinden, “günlük işleriniz için dua eder misiniz”, “Kur’an okur musunuz”, “vaaz dinler misiniz”, “gerekli durumlarda mevlit okutur musunuz”, “fal, büyü, nazar gibi halk inançlarına inanırım”, “muska, parpı, kurşun döktürme gibi uygulamaları zaman zaman yaptırırım”, yağmur yağmadığı zamanlarda yağmur duasına çıkmak gerekir”, “hastalanınca şifacılara gitmekte sakınca görmem” şeklindeki sekiz madde.30 değerinin altında kaldığı için ölçek dışı bırakılmıştır. 13 maddeli dinin ahlakî anlatımı ölçeğindeki “insan öncelikle kendi menfaatini düşünmelidir” şeklindeki madde de.30 değerinin altında kaldığı için ölçekten atılmıştır. Dinin teorik anlatımı ölçeğindeki bütün maddeler ise.30’un üzerinde bir ortalama puan alarak aynen ölçekte kalmıştır.

Dinî tecrübenin ifade şekillerine yönelik geliştirilen ölçek maddelerinden bazıları yeniden kodlanmıştır. Dinin toplumsal anlatımı ölçeğindeki 1. 2. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 13. 16. 19. 21. 23. 24. 25. 26. 28. 29. 31. maddeler, teorik ve pratik anlatım ölçeğindeki bütün maddeler, ahlakî anlatım ölçeğinde ise 4. 5. 7. 8. ve 12. maddeler recode yapılmıştır. Bu maddelere verilen cevaplar şu şekilde kodlanmıştır: Tamamen katılıyorum 5, katılıyorum 4, fikrim yok 3, katılmıyorum 2, hiç katılmıyorum 1; her zaman 5, çoğu zaman 4, ara sıra 3, nadiren 2, hiçbir zaman 1.

Dinin toplumsal anlatımına yönelik ölçekteki 3. 4. 12. 14. 15. 17. 18. 20. 22. 27. 30. maddelerin seçenekleri ve dinin ahlakî anlatımına yönelik ölçekteki 1. 2. 3. 6. 9. 10. 11. maddelerin seçenekleri ise şöyle kodlanmıştır: Tamamen katılıyorum 1, katılıyorum 2, fikrim yok 3, katılmıyo-

rum 4, hiç katılmıyorum 5; her zaman 1, çoğu zaman 2, ara sıra 3, nadiren 4, hiçbir zaman 5. Buna göre ölçek maddelerine katılım yükseldikçe geleneksel dindarlığın, katılım düştükçe dünyevileşmenin arttığı kabul edilmiştir.

Diğer taraftan ölçek maddeleri arasında iç tutarlılığa ve uygulandığı her defasında aynı yapıyı ölçme kapasitesine sahip olan araçlar güvenilir ölçeklerdir. Bu çalışmada ise ölçeklerin güvenilirliği, ölçeğin madde toplam ilişki değerleri yani ölçekte yer alan maddelere verilen tepkiler ile ölçekten alınan toplam puan arasındaki ilişkiyi ne kadar ayırt ettiğini gösteren Pearson korelasyon katsayısı ve Cornbach Alpha iç tutarlılık kat sayısı³² tekniğiyle test edilmiştir. KMO testi, pilot çalışmada mülakat formunun uygulandığı 92 kişilik örneklem grubunun büyüklüğünün ve elde edilen verilerin analiz için yeterli olduğunu göstermektedir. Bütün ölçeklerde KMO'nun.80 ve üzerinde olması ön demede mülakat formunun uygulandığı örneklemden elde edilen verilerin yükseğe yakın düzeyde analiz için yeterli olduğunu, Bartlett Testinin ise.000 olması verilerin çok değişkenli ve normal dağılımdan geldiğini göstermektedir³³.

Dinin Toplumsal Anlatımına Yönelik Ölçeğin Geçerliliği ve Güvenirliği

Din toplum ilişkilerini, dinin sosyal hayattaki yeri ve etkisini betimlemek üzere geliştirilen ölçeğin faktör ve madde analizi sonuçları Tablo1'de verilmiştir. Buna göre dinin toplumsal anlatımı ölçeğinde 31 madde yer almakta, maddelerin birinci faktör yük değerleri.40 ile.84 arasında değişmektedir. Birinci faktör yük değerleri, ölçeğin birbiriyle yüksek düzeyde ilişkili maddelerden oluştuğunu ve aynı yapıyı ölçtüğünü göstermektedir. Madde toplam korelasyonları ise.49 ile.87 arasında sıralanmaktadır. Bu bulgu da ölçekte yer alan maddelerin yüksek düzeyde ayırt etme gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Faktörün tek başına açıkladığı varyans miktarı ise %35, ölçeğin güvenilirlik katsayısı,.93 olarak tespit edilmiştir. Bütün bu bulgular geçerli ve güvenilir bir ölçme aracının geliştirildiğini kanıtlamaktadır.

32 W. R. Brog-M. D. Gall, *a.g.e.*, s.285, Ş. Büyüköztürk, *a.g.e.*, s.164-165; A. Onay, *a.g.e.*, s. 81-82.

33 E. Tavşancıl, *a.g.e.*, s. 50-51.

Tablo 1. Dinin toplumsal anlatımına yönelik ölçeğin faktör ve madde analizi

Dinin Toplumsal Anlatımına Yönelik Ölçek Toplam MaddeleriKorelasyonu	Birinci Faktör Yük Değeri	Madde
1. Evlenirken resmi nikahın yanında dini nikah yaptırmak gerekir	.72	.77
2. Anne-babalar çocuklarına dini bilgileri öğretmekle sorumludurlar	.53	.61
3. Çocuklara ibadet etmeyi alıştırmak için çaba göstermek yanlıştır	.52	.62
4. Rızkını temin edemeyeceğim diye az çocuk yapmak yanlıştır	.66	.78
5. Sosyal hayatta karşılaşılan dini konuları öğrenmek için din bilgilerine danışmak gerekir	.83	.86
6. İslam ana-babaya iyi davranmayı emretmiştir	.63	.78
7. Aile içi dayanışma çok önemlidir	.66	.74
8. Aile içinde dini görevleri yerine getirmeyenleri uyarmak gerekir	.80	.82
9. Başı açık kadının bulunduğu yere melek girmez	.64	.78
10. Yaşı küçük olanların büyüklerine karşı saygılı ve edepli davranması gerekir	.82	.84
11. Akrabaları sık sık ziyaret etmek gerekir	.50	.64
12. "Komşusu açken tok yatan bizden değildir" sözünün günümüzde pek önemi yoktur	.54	.66
13. Dünya malının hiçbir değeri yoktur asıl olan öbür dünyada mutlu olmaktır	.73	.71
14. Parayı nasıl kazandığın değil ne kadar kazandığın önemlidir	.59	.69
15. Dindar insanın ticari hayatta daha dürüst ve güvenilir olduğu her zaman doğru değildir	.47	.51
16. Helal kazanç insanın çalışarak elde ettiği kazançtır	.84	.87
17. Genellikle bireysel ilişkilerde dini prensiplere dikkat etmem	.48	.71
18. Ekonomik sıkıntıyı çözmek için banka kredisi kullanırım	.44	.78
19. Bankaya faize para yatırmaktan sakınırım	.60	.75
20. Siyasi partilere oy verirken dindar olup olmadıklarına önem vermeyim	.47	.63
21. Boş zamanlarımda ibadetlerimi yaparak değerlendirme hususunda çaba gösteririm	.46	.72
22. Televizyon ve Radyolardaki dini programlar ilgimi çekmez	.47	.71
23. Günlük hayatımda davranışlarımı dini kurallar doğrultusunda belirlerim	.57	.54
24. Dinimize ters düşen davranışlarda bulunmam	.44	.61
25. Gazete, televizyon, radyo gibi iletişim araçları dini değerlerimizi çoğunlukla bozuyor	.51	.73

26. Birçok sosyal problemin, toplumsal hayatta dini kurallara yeterince uyulmadığı için çıktığını düşünüyorum	.55	.65
27. Gün geçtikçe dini inançlara ve ibadetlere karşı ilgim azalıyor	.59	.66
28. Diyanet yetkilileri tarafından dini konulara ilişkin verilen fetvalara uymak gerekir	.54	.75
29. Diyanet görevlileri (müftü, vaiz, imam, müezzin) halk ile yakın ilişki içindedirler	.49	.69
30. Tarikatların yaşam tarzlarını benimsemem mümkün değildir	.43	.68
31. Cemaatler dini anlama ve yaşama konusunda insanlara rehberlik etmektedirler	.40	.49

Açıklanan Varyans:%35

Alpha:.93

KMO:.80

Bartlett:.000

Dinin Teorik Anlatımına Yönelik Ölçeğin Geçerliliği ve Güvenirliği

Dinin teorik anlatımı ölçeğinin maddeleri, açıklanan varyans miktarı, birinci faktör yük değerleri ve madde toplam korelasyonları Tablo 2'de verilmiştir. Bulgulara göre teorik anlatım ölçeğinde 8 madde vardır. Maddelerin birinci faktör yük değerleri, .64 ile .93, madde toplam korelasyonları ise .41 ile .86 arasında sıralanmaktadır. Birinci faktör yük değerleri, ölçeğin birbiriyle yüksek düzeyde ilişkili maddelerden oluştuğunu ve aynı yapıyı ölçtüğünü, madde toplam korelasyon değerleri de ölçekte yer alan maddelerin yüksek düzeyde ayırt etme gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Faktörün tek başına açıkladığı varyans miktarı %66, ölçeğin güvenilirlik katsayısı ise, .90 olarak tespit edilmiştir. Şu halde dinin teorik anlatımı ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

Tablo 2. Dinin teorik anlatımına yönelik ölçeğin faktör ve madde analizi

Dinin Teorik Anlatımına Yönelik Ölçek Maddeleri	Birinci Faktör Yük Değeri	Madde Toplam Korelasyonu
1. Allah'ın varlığına ve birliğine kesinlikle inanırım	.85	.73
2. Kıyamet günü ve ölümden sonra hayat vardır	.79	.62
3. Kur'an-ı Kerim hiçbir şekilde değiştirilemez	.87	.76
4. Meleklerin varlığına inanırım	.91	.82
5. Hz. Muhammed (s.a.v.) Allah'ın kulu ve peygamberidir	.93	.86

6. Kader vardır ve hayır ve şer Allah'tan gelir	.78	.60
7. Mahşer günü herkes Allah'a hesap verecektir	.64	.41
8. Cennet ve cehennem vardır	.72	.52

Açıklanan Varyans:% 66

Alpha:.90

KMO:.87

Bartlett:.000

Dinin Pratik Anlatımına Yönelik Ölçeğin Geçerliliği ve Güvenirliği

Tablo 3'deki verilerden, dinin pratik anlatımı ölçeğinde en düşük.47 en yüksek.89 arasında değişik, birinci faktör yük, yine en düşük.41 en yüksek.91 madde toplam korelasyon değerlerini alan 12 maddenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan faktörün açıkladığı varyans miktarı %51, ölçeğin güvenirlik katsayısı ise,.90 olarak belirlenmiştir. O halde ölçeğin yapı geçerliğine sahip, maddelerin kendi aralarında iç tutarlılık ve ayırt etme yeteneklerinin güvenilir olduğu ifade edilebilir.

Tablo 3. Dinin pratik anlatımına yönelik ölçeğin faktör ve madde analizi

Dinin Teorik Anlatımına Yönelik Ölçek Maddeleri	Birinci Faktör Yük Değeri	Madde Toplam Korelasyonu
1. Hacca gitmeyi düşünüyor musunuz?	.58	.64
2. Zekat verir misiniz?	.73	.77
3. Fitre verir misiniz?	.81	.84
4. Mübarek gün ve gecelerde ibadet ediyor musunuz?	.67	.63
5. Nafile ibadet ediyor musunuz?	.68	.82
6. Ramazan orucu tutuyor musunuz?	.74	.63
7. Teravih namaz kılar mısınız?	.68	.47
8. Bayram namaz kılar mısınız?	.86	.91
9. Kurban keser misiniz?	.62	.41
10. Cuma namaz kılar mısınız?	.89	.89
11. Günlük beş vakit namaz kılar mısınız?	.47	.47
12. Cemaatle namaz kılar mısınız?	.71	.84

Açıklanan Varyans:% 51

Alpha:.90

KMO:.87

Bartlett:.000

Dinin Ahlakî Anlatımına Yönelik Ölçeğin Geçerliği ve Güvenirliği

Dinin ahlakî anlatımına yönelik olarak geliştirilen ölçeğin faktör ve madde analizi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir. Bu test sonuçlarına göre 12 maddeli, alt ve üst düzeyleri.54 ile.89 arasında değişik faktör yük değerli, aynı şekilde.42 ile.82 arasında farklı madde toplam korelasyonlu, %55 düzeyinde faktörün açıkladığı varyansı ve.91 seviyesinde alphası olan bir ölçek ortaya çıkmıştır. Böylelikle bu ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik testlerinin olumlu sonuçlandığı anlaşılmaktadır.

Tablo 4. Dinin ahlakî anlatımına yönelik ölçeğin faktör ve madde analizi

Dinin Teorik Anlatımına Yönelik Ölçek Maddeleri	Birinci Faktör Yük Değeri	Madde Toplam Korelasyonu
1. Bazı durumlarda yalan söylemekten çekinmem	.56	.69
2. Genellikle hiç kimseye güvenmem	.54	.66
3. İşlerimin kolayca halledilmesi için gerekirse rüşvet veririm	.83	.77
4. Genellikle insanlara yardım etmeye çalışırım	.87	.81
5. Her zaman kimsenin hakkını yememeye özen gösteririm	.79	.64
6. Gerekirse yüksek faizle para veren birisinden borç alırım	.76	.58
7. Evlilik dışı cinsel ilişkiden uzak dururum	.62	.42
8. Kumar oynamam	.89	.78
9. İnsanların özel günlerinde veya hüznü anlarında alkol almasında bir sakınca görmem	.68	.54
10. İnsanların çoğu gerçekte olduğundan daha farklı görünür	.88	.82
11. Başkalarının zaaflarından yararlanarak dolandırıcılık yapan kişiyi suçlamam	.70	.52
12. Allah'ın dine uygun yaşamayan toplumlara, deprem, sel vb gibi afetlerle cezalandırdığına inanırım	.64	.49

Açıklanan Varyans:% 55

Alpha:.91

KMO:.87

Bartlett:.000

SONUÇ

Türkiye'de dindarlığı, empirik sosyal bir olgu olarak ele alan araştırmaların yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. İlk örneklerini sosyoloji alanın-

da rastlanan alan araştırmalarında sosyal yapının bir unsuru olarak dinî tutum ve davranışlar, inanç veya ibadet göstergeleri kullanılarak tek veya iki boyutlu olarak araştırılmıştır. Daha sonraları dinî tutum ve davranışları özel inceleme konusu yapan din sosyolojisi alanında yapılan çalışmalarla birlikte dindarlık anket çalışmalarının yerini çok boyutlu dindarlık ölçekleri almaya başladığı görülmektedir. Başlangıçta hazırlanan anket formları vasıtasıyla oluşan datalar üzerinde faktör analizi yapılmadan dindarlık betimlenmeye çalışılmıştır. Her iki araştırma tipinde de tek tek maddelerle bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Ancak bu tür araştırmalarda kullanılan bağımsız değişkenlerle bağımlı değişken olarak kabul edilen dindarlık arasındaki bütün ilişkiler kavranamamış ve her iki değişkenler arası farklılaşmalar yeterince analiz edilememiştir. İlk dönem empirik din sosyolojisi çalışmalarında da dindarlık inanç ve ibadet göstergesine göre iki boyutlu olarak kavranmıştır. Türkiye’de 1970’li yılların sonlarından günümüze din sosyolojisi alan araştırmalarında dindarlığın çok boyutlu bir sosyal olgu olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Özellikle 1990’lardan sonra dindarlık ölçeği geliştirme çabalarının arttığı görülmektedir. Bununla birlikte Türkiye sosyal yapısında çok önemli bir yere sahip olan kasaba ve köy dindarlığını sosyolojik olarak ölçmeye yönelik henüz bir adım da atılmadığı anlaşılmaktadır.

Oysa analizlerden elde edilen sonuçlar, kırsal dindarlığın geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı kullanılarak araştırılabileceğini ortaya koymuştur. Bütün bu yaklaşım ve teknikler izlenerek, Türkiye kasaba ve köylerindeki toplumun dinî kanaat, tutum ve davranışlarının araştırılmasında oldukça yarar sağlayabilecek güvenilir ve geçerli bir biçimde standartlaştırılmış ölçme aracı geliştirilmiştir. Bu ölçme aracı, Türkiye kasaba ve köy dindarlığının “toplumsal anlatım”, “teorik anlatım”, “pratik anlatım” ve “ahlakî anlatım” şeklinde dört boyut kullanılarak tanımlanabileceğini göstermektedir. Neticede Gördes ve köyleri örneğinde geçerli ve güvenilir olduğu tespit edilen bu kırsal dindarlık ölçeğinin başka örneklemeler üzerinde uygulamalı olarak araştırılması, ölçme aracının Türkiye kırsal dindarlığını kavrama yeterliliğini ortaya koyacak ve dindarlığı empirik olarak ölçme eğilimine önemli bir katkı sağlayacaktır.

